

Grønn kolonialisme i Sápmi

Susanne Normann, forskare vid Nordland Research Institute

Sigmund Elgarøy, spesialistpsykiolog och kontorschef på Finnmarkskontoret för Alternativ til vold

Det løst organiserte fagfeltet 'klimapsykologi' er i utvikling og har styrket sin posisjon internasjonalt. Parallelt har avkoloniserende perspektiver fått et større rom i flere av psykologiens kritiske underdisipliner. I denne teksten ser vi på det samiske begrepet 'grønn kolonialisme', og på hvordan denne form for kolonialisme kan utspille seg konkret. Det illustreres ved Fosen-saken, en enorm vindkraftutbygging, hvor det problematiske med «dialogen» mellom stat, utbyggere og reindrifta blir tydelig. Mot slutten kommer vi med noen antydninger om hva psykologifaget kan bidra med.

Å beskrive forholdet mellom norsk politikk og samene som kolonialisme rimer dårlig med norsk selvforståelse som «humanitær stormakt og fredsnasjon» (Stokke, 2012). Men samtidig som Sannhets- og forsoningskommisjonen i 2022 skal redegjøre for konsekvensene av forsoningspolitikken mot Samisk, Kvensk og Skog-finsk befolkning, og foreslå tiltak for forsoning, kan vi kanskje si at der det tidligere var nasjonsbyggingsprosjektet som påførte det samiske samfunnet tap og sår, er det i dag global klimapolitikk som truer den samiske reindriftnas materielle livsgrunnlag. At kolonialismen i dag «får en grønn farge», ble foreslått av dagens sametingspresident Aili Keskitalo allerede i 2013. Til avisen Morgenbladet (Olsen & Dolmen, 2013) uttalte hun da:

Det er politisk korrekt å være for fornybar energi, men summen av inngrepene som gjøres i klimapolitikken navn, oppleves som grønn kolonisering. For mange virker det gjerne smått sammenlignet med verdens energibehov. Men det er urimelig at masse samiske ungdommer skal måtte legge sin fremtid på hylla på grunn av klimapolitiske målsetninger.

Siden den gang har begrepet «grønn kolonialisme» vunnet gjenklang i det samiske samfunnet, men også vekket interesse i internasjonale forskningsmiljøer, kanskje fordi det favner noe som er felles for mange urfolk: Samtidig som deres livsverdener er blant de mest sårbare ovenfor klimaendringer (IPCC, 2019), har klimatiltak ofte økt presset på landområder og vannkilder enda mer, og ofte er det nettopp urfolkssamfunn som trues. Derfor var et av hovedmålene til urfolksdelegasjonen som deltok på klimatoppmøtet COP25 i Madrid i 2019 å få støtte til sterkere rettsvern av urfolk under implementering av klimatiltak (Newell & Taylor, 2020). I den samiske konteksten beslaglegger vindkraft og gruvedrift med «grønn» profil betydelige områder som har vært i samisk bruk i århundrer. Den samiske reindriftnæringa som rammes av dette er rettighets-beskyttet og kulturbærende, og den er, ikke mindre viktig i lys av dagens klimautfordringer, økologisk sett bærekraftig.

Norge er en pådriver for urfolksrettigheter internasjonalt og var tidligst ute med å ratifisere ILO-konvensjon 169 om urfolks rettigheter. I arealsaker der samiske interesser blir berørt gjennomføres konsultasjoner med Sametinget og med de som er direkte berørte. Disse konsultasjonene skal følge internasjonale prinsipper om *Free Prior and Informed Consent* (FPIC), som oppsummert handler om at utbyggingsprosjekter som vil påvirke urfolk bør tilrettelegge for informert samtykke i god tid før prosjektet implementeres. Selv om regelverket er på plass i Norge, viser den gjentatte kritikken fra Sametinget, Samerådet og andre samiske samfunnsaktører oss at selv et godt formelt rettsvern ikke alltid er nok om utbyggingsinteressene er sterke nok. Samiske reineiere har i flere saker vist hvor avhengige de er av områdene hvor vindkraft bygges ut, og har kritisert at konsultasjonene skjer for sent, og for raskt til at de blir *meningsfulle* (Normann, 2021).

Fosen-saken

Rettsprosessen mellom reinbeitedistriktet Fovsen Njaarke Sijte og joint venture - vindkraftselskapet Fosen Vind DA, der statlige Statskraft er hovedeier, illustrerer dette. Vindkrafts-komplekset på Fosen-halvøya i Trøndelag fylke er blitt Europas største landbaserte vindkraftsannlegg. På Fosen-halvøya har det sørsamiske reinbeitedistriktet Fovsen-Njaarke sijte drevet reindrift i mange år. I dag er det kun siida-andeler fordelt på en nord-gruppe og en sør-gruppe igjen, men større deler av det sørsamiske samfunnet mobiliseres til vårflytt og kalvmerking. Blant de 6 vindparkene som til sammen utgjør det enorme Fosen Vind-komplekset, er det vindparkene Roan og Storheia som i størst grad beslaglegger reindrifas vinterbeiteområder. Reindrifas advokater har i retten argumentert for at Norge kan bryte artikkel 27 i FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter ved å tillate utbyggingen på Storheia og Roan, fordi det tapte beitelandet vil gjøre at en eller flere reindriftsfamilier vil måtte legge opp.

I dommen fra Frostating lagmannsrett, som kom i juni 2020, gav dommerne samene rett i at utbyggingen får alvorlige konsekvenser, men argumenterte likevel for at innføring av vinterfôring av i underkant halve flokken ville kunne forhindre at Norge bryter folkeretten. Fôr skulle erstatte tapt beitemark, men vilsamtidig endre reindrifas karakter, kanskje for all framtid, på Fosen-halvøya. Samene på Fosen ble i lagmannsrettens dom tilkjent en historisk høy erstatningssum for å innføre fôring, som krever investeringer i infrastruktur og veterinærfaglig oppfølging for å bekjempe sykdom hos dyrene, som øker ved kunstig fôring. Dommerne stilte likevel spørsmålet om fôring medfører et så stort avvik fra den kulturbærende reindriften at dette i seg selv kunne medføre et brudd på folkeretten. I rettsalen var samene tydelige på at de ikke ønsker å drive med fôring, som de argumenterte for at påvirker dyrevelferd og bryter med deres form for kulturell bærekraftighet, men at det blir siste vei ut dersom vindkraftprosjektet erklæres gyldig. Dommerne resonerte seg frem til at reindrift ikke er statisk. De pekte på at noen distrikter har tatt i bruk fôring, uten å analysere at fôring ofte ses på som kortsiktig løsning på beitekriser (Horstkotte, Lépy & Risvoll, 2020). En slik dom kan og bør problematiseres. Retten til å definere egen utvikling er sentralt i urfolksrett, og det er derfor samene selv som skal vurdere hvilke hjelpemidler de ønsker å ta i bruk. Samtidig viser referansen til at andre distrikter benytter fôring i en så viktig dom til det tunge ansvaret som hviler på enkeltpersoners skuldre i det samiske samfunnet. Et valg kan få store ringvirkninger for andre. Med andre ord, et hardt presset distrikt et helt annet sted i landet, som går over til fôring som en kriseløsning, kan bli benyttet som argument i en rettsak der folkeretten er oppe til diskusjon.

Fosen-saken kom opp på nytt i Høyesterett i august 2021, som på grunn av sakens prinsipielle sider i en tid der vindkraft er i sterk vekst, vurderte saken i det som kalles storkammer. I Norge betyr dette at 11 av høyesterettens 20 dommere vurderte saken. Samtidig gikk regjeringsadvokaten inn på vindkraftens side. Det siste ble lest som et tydelig signal over statens interesser i saken. Maktubalansen ble tydelig: tunge utbyggingsinteresser og Staten sto på samme side mot noen få reindrifutøvere. Høyesterettsdommen, som kom 11. oktober 2021, skrev seg inn i Norsk rettshistorie. Både Storheia og Roan ble dømt som brudd mot FNs konvensjon om sivile og politiske rettigheter artikkel 27, og Høyesterett skrev samtidig at ingen erstatning kan kompensere folkerettsbrudd, og at det grønne skifte ikke kan skje på bekostning av urfolks rettigheter. Per oktober 2021, da dette kapitlet ferdigstilles, står derfor Norge med to ferdigbyggede, men ugyldige vindkraftanlegg.

Psykologifaget og grønn kolonialisme

Makt er et innviklet tema i psykologifaget. Samtidig som *empowerment* har gitt psykologisk praksis mening og retning, har forståelsen av empowerment ofte vært individorientert, spesielt

i vestlige settinger, hvor psykologer har vist større skepsis til å fremme empowerment på samfunnsnivå (Prilleltensky, 1994). Fra andre psykologitradisjoner, for eksempel den Latinamerikanske frigjøringspsykologien, har maktanalyser fått en helt sentral plass (Martín-Baró, 1994; se også Burton & Kagan, 2009). Her har psykologer jobbet sammen med marginaliserte grupper for å endre urettferdige samfunnsforhold. De siste årene har det vært prosesser innenfor psykologifaget som har koblet sammen maktkritikk med en analyse av hvordan kolonialisme påvirker både selvet faget vårt, og samfunnsprosessene vi ser på. Denne kritiske retningen er en voksende tendens innenfor en rekke samfunnsfag, som ofte beskrives som *the decolonial turn* (se Maldonado-Torres, 2017). Sentrale spørsmål har vært både å dokumentere hvordan psykologifaget historisk sett kan ha bidratt på ulike måter til å styrke koloniale strukturer, men også å ta inn kolonialisme som et analytisk rammeverk i vår forskning.

I den nordiske konteksten har avkoloniseringsdebatten så vidt nådd psykologifaget, og det har heller ikke til nå vært noe bredt engasjement fra psykologer når det gjelder arealinngrepssaker i Sápmi. Etableringen av SANKS - Samisk nasjonalt kompetansesenter - psykisk helsevern - ble et svært viktig steg i å tilby den samiske befolkningen kultursensitiv psykologisk støtte. For SANKS, som ellers innen psykisk helsevern i Norge, er det en utfordring å ikke begrense seg til å arbeide med tradisjonelle individorienterte behandlingstilnærminger, men også å kunne engasjere seg i å belyse og endre problematiske samfunnsforhold som kan bidra til psykisk uhelse hos samer. Men mens SANKS har et tydelig mandat, vil vi etterlyse et bredere engasjement fra forskere og andre fagfolk utenfor de samiske institusjonene. Så hvordan kan en psykologisk praksis som tar kolonialisme – enten den er grønn eller ikke - på alvor se ut? Kan frigjøringspsykologiske erfaringer fra andre steder i verden, der psykologer i større grad har jobbet sammen med folkegrupper for å endre urettferdige maktforhold, inspirere psykologien også i disse tilfellene?

Sår i landskapet

Vi kan skille mellom flere nivåer i diskusjonen om kolonialisme. Det mest konkrete, og åpenbare, er det materielle som illustrert ovenfor, som viser seg bl.a. ved beslaglegging av arealer i Sápmi, som rammer de samiske næringer, ofte hardt. Forskning som kartlegger psykososiale sider av disse sakene har langt på vei uteblitt. Internasjonal forskning har foreslått en tydelig sammenheng mellom økologisk ødeleggelse og urfolks psykiske helse (Walters, Beltran, Huh & Evans-Campbell, 2011)

Årsakene til koblingen mellom inngrep i naturen og psykisk helse er trolig mangfoldige og varierende. Møtene med utbyggere og myndigheter kan i seg selv være psykisk belastende. En kronikk skrevet av Kate Johanne Utsi (2020) fra Rakkonjarga i Tana, et reinbeitedistrikt som er presset av gruveselskapet Elkem, er en sterk illustrasjon av reineiernes levde erfaringer i møte med industrien:

Jeg vet av egen erfaring at det er vanskelig å forstå seg på reindriften når man står utenfor. Man må stå i den for å forstå næringens særegenheter, naturgitte rammer og kulturelle forankring. Dette gjør det veldig vanskelig å få forståelse fra utenforstående, og når gammelt grums og negativitet mot reindriften får blomstre, så står vi alltid igjen med Svarte-Per. Vi kan aldri vinne. Det er dessverre lite vi reieiere kan gjøre med dette, opplysningsarbeid virker en liten stund, men er krevende og folk glemmer fort. Men for i dag, håper jeg at alle dere som mener vi er løgnere, kan legge dere med ro i hjerte; for vit at reindriften taper hver gang. Hytter, vindmøller, gruver, kraftlinjer – det er det som vinner. Alltid. Å ta imot erstatning er ingen seier. Det er å akseptere nok et tap.

At selve naturinngrepene kan få store psykiske følger handler blant annet om tap av livsgrunnlag og levemåter, som medfører mindre kontroll over egen livssituasjon og økt fremtidsusikkerhet, og dessuten svekker båndene mellom generasjoner når tradisjonell kunnskap og ferdigheter ikke lenger trengs å overføres til de unge i samme grad som før. Mange urfolks kosmologier og verdi-systemer fremmer relasjonelle måter å forholde seg til naturen på, og naturinngrep oppleves dermed sterkt og personlig. En elv som demmes opp, blir et sår i landskapet, som vestlig tankegang kan mangle begreper og innsikt for å forstå betydningen av (Walters, Beltran, Huh & Evans-Campbell, 2011).

Den sjette klima-rapporten fra IPCC som skal utgis i 2021 vil, som resultat av klimapsykologers arbeid, ha et større fokus på psykisk helse enn tidligere rapporter. Med andre ord er behovet for kunnskap om hvordan klimaendringer påvirker psykisk helse anerkjent internasjonalt, og i Norden bør ressurser destineres til dette arbeidet. At den samiske situasjonen prioriteres vil være i tråd med internasjonal utvikling, og forskning, fordi arktiske urfolk er de som først og mest påvirkes av klimaendringene. Forskningstilnærmingen vi etterlyser bør være respektfull, og ha en psykologisk men også tverrfaglig forankring. En nøkkel er å unngå å 'patologisere' individet, men samtidig å søke en dypere forståelse av hva ringvirkningene av klimaendringer og klimatiltak betyr for enkeltmenneskene og det samiske samfunnet. Med inspirasjon i frigjøringspsykologiske og avkoloniserende perspektiver, ser vi for oss at en slik forskning kunne vært orientert mot sosial rettferdighet og *endring*. Kunne engasjerte psykologer i samarbeid med samiske samfunnsinstitusjoner og samiske berørte miljøer drevet frem forskning på reindriftas premisser? Mange eksempler finnes internasjonalt, mens vi i Norge helt inntil nylig har manglet urfolksperspektivet i forskningsetikken. Stordahl et al (2015) peker på at mens man i flere vestlige land, f.eks. Canada, New Zealand og Australia, har innført urfolkssensitive etiske retningslinjer for forskning som berører urfolk, er dette ikke gjort i Norge. Slike retningslinjer bør innebære både medvirkning i forskningsprosessen og at urfolks kunnskap tas inn i den kunnskapsbakgrunnen som forskningen bygger på. Nylig er denne mangelen delvis utbedret ved at det er etablert en Sakkyndig, etisk komité for samisk helseforskning. På andre forskningsfelt enn helseforskning mangler vi fortsatt denne type etiske retningslinjer.

Regler, kunnskap og dialog

Et annet nivå i kolonisering enn det rent materielle, er at lovverket og systemene for forvaltning og konsultasjon er utformet av majoriteten på dennes premisser uten tilstrekkelig hensyn til hva som kan være innarbeidede samiske begreper, sedvaner, normer, verdi-systemer og rettsfølelse. Forvaltningens rigide regler og prosesser kan f.eks. stride mot samisk reindrifts behov for fleksibilitet, slik at det går an å improvisere om vær- og isforhold er vanskelige i fjellet, og reinflokken må flyttes raskt for å berges. Den samiske politikeren Gunn-Britt Retter (2011) hevder at «den største utfordringen de tradisjonelle næringene har med å tilpasse seg til klimaendringer ikke er endringene i klimaet i seg selv, men begrensingen i tilpasningskapasiteten gitt av treghet i og stor avstand til forvaltningen av ressursene.» Retter fremholder at samiske næringer alltid har tilpasset seg skiftninger i naturen, og har gjort det gjennom å ha ulike bein å stå på, men at slik fleksibilitet er umulig innenfor dagens strengt regulerte forvaltningsregime.

I Fosen-saken og andre utbyggingssaker ser vi et annet problematisk aspekt ved at samiske aktører er underlagt storsamfunnets regler, og det gjelder hvordan «dialogen» og kunnskapsutvekslingen mellom samer, myndigheter og utbyggere foregår. «Hvordan kan vi forklare dem, på så kort tid, hva det tok generasjoner for oss å erfare?» (Normann, 2021), sa en reineier til en av oss under et intervju. Han siktet til de frustrerende erfaringene med konsultasjoner organisert av Norges Vassdrag- og energidirektorat (NVE) i forbindelse med

konsesjonsbevilgning av vindkraftverk. I løpet av en ettermiddag skulle hans reinbeitedistrikt gi NVEs utsendte personale et godt nok kunnskapsgrunnlag om reindrift til å følge argumentasjonen om hvorfor akkurat dette vindkraftanlegget ville få fatale konsekvenser. I vindkraftsakene er det NVE som påser at konsesjonsprosessene gjennomføres, at et utbyggingsprosjekt følger lovverket, og at ulike interessenter og rettighetshavere konsulteres. Dette betyr å gjennomføre konsultasjoner med Sametinget og direkte berørte reinbeitedistrikt. Selv om Free, Prior and Informed Consent- prinsipper skal følges, har kritikken gått på at konsultasjonene gjennomføres for sent, når interessene allerede er svært store og investeringer er blitt gjort, samtidig som at for lite tid settes av. Internasjonal forskning på kolonialisme peker på kunnskap som helt sentralt, ved at etablerte vitenskaper har monopol på kunnskap og sannhet, mens den erfaringsbaserte kunnskapen til f.eks. bønder og urfolk overses fullstendig (de Sousa Santos, 2015). I lys av de perspektivene, vil konsultasjonsprosessene feile fordi maktforholdet og muligheten til å få gjennomslag for kunnskapen man innehar er for ujevnt.

«Dialog» er også et begrep som gjentar seg innenfor disse sakene. Ofte kan setningen «-vi har en god dialog med reindriften» høres. Såkalte «multistakeholder-dialoger» har de siste årene blitt en større del av selskapers Corporate Social Responsibility. Tanken er at dialog skal være et tiltak for å dempe konflikt mellom interessenter. Spørsmålet er om dette implisitt bygger på en premiss om maktlikhet mellom partene, som med god grunn kan betviles.

Forskere har foreslått at i den norske konteksten har «dialog» som konfliktdependende tiltak i samfunnet en sterk normativ ladning (Ihlen & von Weltzien Hoivik, 2015), på grunn av den norske historiske utviklingen. I det perspektivet kan det å ikke åpne for dialog ha politiske kostnader så vel som rettslige, fordi dialog fremmes som en positiv verdi uten å bli problematisert. I flere av rettsakene om vindkraft og sørsamisk reindrift har selskapenes advokater lagt frem logger over alle gangene utbygger har «vært i dialog» med reineiere. Dette har vært brukt som et argument både for selskapenes *godwill*, men også, i de tilfellene reinbeitedistriktet ikke etterkom, som et tegn på sistnevntes uvilje til samarbeid. Samtidig peker reinbeitedistriktene selv på hvordan dialogene er frustrerende erfaringer. «Jeg var gissel i et dialogforum bestående av fine lunsjer», uttalte en reineier for retten, og fortsatte «Vi ble lovet at dialogen skulle være god og preget av samarbeid, og at reindrift skulle tas seriøst, og at reindriften skulle være avgjørende.» (Normann, 2021b).

Hva skal til for at noe kan kalles en dialog? I psykologi-faget kan dialog belyses ved hjelp av filosofiske prinsipper, hvor den åpne læringsprosessen mellom likeverdige partnere står i sentrum. Både Paulo Freire's frigjøringspedagogikk og Vygotskys sosiokulturelle psykologi, fremmer dialoger som rom for dialektisk læring og endring. Dialoger gir i deres perspektiver et grunnlag for kreativ meningsutveksling; gjennom spenninger og konflikt kan det oppstå mye nytt. Filosofen Appiah skriver om dialog at «It is conversation, not mere conversion, that we should seek; we must be open to the prospect of gaining insight from our interlocutors (2006, p. 264). Filosofen Helge Svare (2014) som har arbeidet mye med dialog-tematikken, beskriver dialog slik: «Dialogen er et samarbeid. (...) I debatten tviholder den enkelte på sin posisjon. I dialogen er hun åpen for å endre det hun tenker, hvis gode grunner taler for det. I debatten kjemper hver enkelt for sin egen sak. Dialogen er et felles prosjekt der deltakerne skaper noe sammen. Det som skapes, kan være en bedre felles forståelse, helt nye innsikter, eller noe annet man går sammen om.»

I disse perspektivene vil det for at en dialog skal være reell, være en betingelse at alle parter er åpne for læring og endring. Hvis ikke en intensjon om læring er tilstede, og en av partene i tillegg har et maktfortrinn ovenfor den andre parten, ser vi i realiteten en slags monolog hvor den ene parten kan påtvinge den andre parten sitt verdenssyn. Vi vil altså stille spørsmål ved

om det i det hele tatt riktig å snakke om «dialog» i en slik setting som reindriftsutøvere beskriver at samtalene med utbygger foregår i. Hvis man føler seg som «gissel», og opplever samtalene som frustrerende og at man ikke tas seriøst og ens premisser vektlegges, er det noe annet som foregår. Å snakke om «dialog» fremstår da som skjønning av noe som heller ser ut til å være en diskusjon mellom to partnere i et ujevnt maktforhold, og kanskje heller bør kalles «forhandlinger». «Dialog»-ordet tildekker både det ujevne maktforholdet og at det som foregår kan være brudd på samenes rett til fritt å fremme sin egen økonomiske utvikling.

Problemet med manglende reell dialog gjelder ikke på alle områder i forvaltningen, men særlig der hvor det handler om naturressurser. På områder som helse, språk og kultur virker det som myndighetene er mer lydhøre overfor samiske interesser, men her er det da heller ikke store finansielle interesser inne i bildet. Om ikke annet så viser i hvert fall dette at det er fullt mulig for styresmaktene å være oppmerksomme og ha god dialog med samiske aktører. Problemet synes særlig å oppstå når disse interessene står i strid med andre og mer mektige interesser, det være seg vindkraftselskaper, oppdrett, gruvekonserner eller andre. Vi vil foreslå at engasjerte psykologer kommer på banen i det offentlig ordskiftet og setter et kritisk lys på hvordan slike oppsett for dialoger kan virke.

Ovenfor spurte vi hvordan en psykologisk praksis som tar kolonialisme på alvor kan se ut. Allerede ved å anerkjenne kolonialisme som en pågående realitet i Norge plasserer man seg i en maktkritisk og politisk kontroversiell posisjon. Hvordan man så skal gå videre avhenger av hvilke problemstillinger man ønsker å gå inn i, og hvilke berørte parter man da må samhandle med. Som psykologer sitter vi ikke med svarene på hva som bør gjøres f.eks med «dialog»-problematikken. Skal vi gjøre noe mer enn å påpekte at her ser det ut til å være et problem, må vi gå i dialog - med de berørte, f.eks

NRL (Norske Reindriftsamers Landsforbund) og siidaer som har vært eller er involvert i utbyggingssaker. Et eventuelt prosjekt må ha som siktemål å være til reell gagn for de berørte, på måter de selv kan definere. Er de interessert i lage et prosjekt hvor vi ser nærmere på dialog-problematikken? Hva skal hensikten med prosjektet, eller studien, være? Hva slags bakgrunnskunnskap er det viktig at blir tatt med? Hvilke spørsmål og problemstillinger tenker de er sentrale? Hvordan bør vi gå fram for å samle inn «data», informasjon? Hvem bør involveres? Hvordan analysere informasjonen vi innhenter? Hvordan presentere våre funn og for hvem? Hele forskningsprosessen bør utformes i dialog med de berørte parter, ut fra en forutsetning om at de som reindriftsutøvere og vi som psykologer besitter ulik kunnskap og erfaringer som kan utfylle og stimulere hverandre til å skape et felles prosjekt som kan bety noe i praksis for de som er berørt av de temaer som prosjektet tar opp. Et slikt prosjekt bør altså ha mandat fra det samiske samfunnet, her særlig reindriften, eventuelt også Sametinget. En forbilledlig prosjekt med en liknende tilnærming har for øvrig vært gjennomført i Norge, nemlig prosjektet «Reindriften hverdag» hvor reindriftsutøvere samarbeidet med helseforskere for å få kartlagt psykososiale forhold i sin arbeidshverdag. (Møllersen 2018)

Avslutning

Mange «grønne» klimatiltak tar ikke hensyn til at vi befinner oss i (det minste) to kriser, som er nært forbundet: klimakrisen og den økologiske krisen, hvor naturtap er en sentral faktor. Det finnes nok av eksempler på at tiltak for å redusere utslipp av klimagasser går på bekostning av økosystemer. I disse økosystemene lever mennesker som er avhengige av dem, og rammes. Vi har tatt for oss et eksempel fra vårt eget land, men i det global oppvarming og ødeleggelsen av økosystemer utgjør en økende eksistensiell trussel for menneskeheten, er det nødvendig at psykologien utvider sitt moralske perspektiv til å omfatte alle mennesker rundt omkring på kloden og vilkårene disse lever under. Den økologiske krisen vi står overfor kan ikke forstås uavhengig av hvordan vi i rike land blir rike, og bruker rikdommen til høy-

konsum livsstil som innebærer store utslipp av klimagasser, press på økosystemer pga ressursutvinning som er nødvendig for å dekke forbruket, og forurensingen som følger med. Dette går direkte ut over befolkningen i fattigere land, som ofte er mer utsatt for forurensning, f.eks. fra oljeutvinning og gruvedrift, kjemikaliebruk og plastforurensning, og mer sårbare for klimaendringene som allerede er i gang. Sett i et urfolksperspektiv, er det også en motsetning mellom verdensbilder - naturen som «vår alles mor» som vi er avhengige av og plikter å ta vare på, eller som «ressurs» som det gjelder å utnytte mest mulig.

Litteratur

- Burton, M., & Kagan, C. (2009). Towards a really social psychology: Liberation psychology beyond Latin America. In *Psychology of liberation* (pp. 51-72). Springer, New York, NY.
- de Sousa Santos, B. (2015). *Epistemologies of the South: Justice against epistemicide*. Routledge.
- Horstkotte, T., Lépy, É., & Risvoll, C. (2020). Supplementary feeding in reindeer husbandry: Results from a workshop with reindeer herders and researchers from Norway, Sweden and Finland.
- Ihlen, Ø., & von Weltzien Hoivik, H. (2015). Ye olde CSR: The historic roots of corporate social responsibility in Norway. *Journal of Business Ethics*, 127(1), 109-120. <https://doi.org/10.1007/s10551-013-1671-9>
- IPCC. (2019). Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems. <https://www.ipcc.ch/srccl/>
- Martín-Baró, I. (1994). *Writings for a liberation psychology*. Harvard University Press.
- Møllersen, S. (2018). Physical strain, external demands, and work pleasure in a mobile pastoral population of the Arctic. A study of the Sámi reindeer-herder population of Norway. *Medical Research Archives*.
- Newell, P., & Taylor, O. (2020). Fiddling while the planet burns? COP25 in perspective. *Globalizations*, 17(4), 580-592.
- Normann, S. (2021). Green colonialism in the Nordic context: Exploring Southern Saami representations of wind energy development. *Journal of Community Psychology*, 49(1), 77-94.
- Olsen, M.N. & Dolmen, S. (18.10. 2013). *Uro i reinens rike*. Morgenbladet. <https://www.morgenbladet.no/aktuelt/reportasje/2013/10/18/uro-i-reinens-rike/>
- Prilleltensky, I. (1994). Empowerment in mainstream psychology: Legitimacy, obstacles, and possibilities. *Canadian Psychology/Psychologie canadienne*, 35(4), 358.
- Retter, G.-B.: Samisk kultur under et klima i endring. *Ottar*, 4 - 2011.
- Sakkyndig etisk komité for samisk helseforskning. <https://sametinget.no/barnevern-helse-og-sosial/etiske-retningslinjer-for-samisk-helseforskning-og-kollektiv-samtykke/sakkyndig-etisk-komite-for-samisk-helseforskning/>
- Stordahl, V., Tørres, G., Møllersen, S. & Eira-Åhren, I.-M. (2015) Ethical guidelines for Sami research: the issue that disappeared from the Norwegian Sami Parliament's agenda?, *International Journal of Circumpolar Health*, 74:1, 27024, <https://doi.org/10.3402/ijch.v74.27024>
- Stokke, K. (2012). Peace-building as small state foreign policy: Norway's peace engagement in a changing international context. *International studies*, 49(3-4), 207-
- Svare, H. (2014) Kunsten å skape dialog. *Psykologisk.no*. <https://psykologisk.no/2014/08/kunsten-a-skape-dialog>
- Utsi, K. J. (2020, 15.06). *Når man aldri kan vinne*. iFinmark. <https://www.ifinmark.no/nar-man-aldri-kan-vinne/o/5-81-1180964>
- Walters, Beltran, Huh & Evans-Campbell, 2011. *Dis-placement and Dis-ease: Land, Place, and Health Among American Indians and Alaska Natives*. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-4419-7482-2_10